

RAJIB TOYIB ERDOG'ON PRZIDENTLIK DAVRIDA TURKIYA

Olimjonov Jonibek

Nizomiy nomidagi TDPU

Tarix fakulteti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Rajib Toyib Erdog'oning siyosiy maydonga kirib kelishi va Turkiyaning iqtisodiy-siyosiy hayotidagi o'zgarishlar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Rajab Toyyib Erdo'g'an, pul, Fenerbaxche, bosh vazir, tashqi siyosat, turk-rus munosabatlari, tovarlar, import, eksport, liberallashtirish

Rajab Toyyib Erdo'g'an-Turkiyaning taniqli siyosiy rahbari, 2014 yildan beri prezident bo'lib ishlaydi. Uning hukumat va hozirda davlat rahbarligidagi kursi dunyoda turlicha baholanmoqda. Ba'zilar faqat Erdog'an tufayli Turkiya parlament Respublikasidan prezident Respublikasiga aylanganiga ishonishadi, boshqalari esa Turkiya rahbari mamlakatni Islomiy davlatga aylantirish niyatida ekanligini istisno qilmaydi. Rejep Tayyip Erdo'g'on 1954 yil 26 fevralda Turkiyaning eng yirik shahri Istanbulda tug'ilgan. U bolalik va o'smirlilik yillarini otasi Ahmet va onasi Tenzile tug'ilgan Riza shahrida o'tkazgan. Uning millati haqidagi savolga javob berar ekan, Rejep ota — onasining so'zlarini takrorlashni yaxshi ko'radi-birinchi navbatda u musulmon. Garchi bir marta gruziyalik jurnalistlar bilan suhbatda prezident Ajar ildizlarini eslatib o'tgan. Keyinchalik o'z vatanida davlat rahbari o'z so'zlarini rad etdi.

Turkiyaning bo'lajak Prezidentining oilasi kamtarona yashadi, chunki otasi sohil qo'riqchiligida kam maoshli ishda ishlagan, onasi esa bolalarni tarbiyalash bilan shug'ullangan. Natijada, yosh Rejep Tayyip qo'shimcha pul ishlashga majbur bo'ldi-u shaharning xavfli ko'chalarida bulochka va limonad sotdi, bu esa bolaning fe'l-atvorini qattiqlashtirdi va aniq hayotiy pozitsiyalarni shakllantirishga yordam berdi. 1965 yilda Piyale Pasa boshlang'ich maktabini tugatgandan so'ng, Erdog'an Imam Hatip Lisesi diniy litseyiga o'qishga kirdi, u yerda o'qituvchilar oila tarbiyalagan o'quvchining o'ziga xos dindorligini ta'kidladilar. Yoshligida Rejep futbolni sportni ma'qullamagan otasidan yashirincha olib ketdi. Yigit yarim professional futbolchi hisoblanar edi va "Fenerbaxche" futbol klubi rahbariyati hatto u bilan shartnoma tuzmoqchi edi. Litseyni tugatgandan va qo'shimcha imtihonlarni topshirgandan so'ng, Rejep Tayyip ta'limni davom ettirishga muvaffaq bo'ldi. U

Marmara universitetining iqtisodiyot fakultetiga o'qishga kirdi va uni 1981 yilda muvaffaqiyatli tugatdi. Bo'lajak turk rahbari o'zining tarjimai holiday talabalik davrida siyosat bilan shug'ullanishni boshladi. 1975 yilda u Bayog'luda islomparast Milliy najot partiyasining yoshlar harakatini tashkil etdi, shundan so'ng u birinchi marta pog'onasiga ko'tarildi va partiyaning Istanbuldagi bo'limiga boshchilik qildi.

Shu bilan birga, Erdog'an xususiy biznesda menejer bo'lib ishlagan, ammo 1980 yilda harbiy to'ntarishdan so'ng siyosiy faoliyati tufayli ishidan ayrilgan. Natijada, 1982 yilda u armiyaga xizmatga ketdi va xizmatdan qaytgach, yana siyosatga e'tibor qaratdi. 1983 yildan 1994 yilgacha Rejep Tayyipning siyosiy faoliyati hukmron Islom koalitsiyasida faol ishtirok etgan farovonlik partiyasi faoliyati bilan to'liq bog'liq edi. Keyin Turkiyaning bo'lajak prezidenti 1994 yilda uni shahar meri etib saylagan Istanbulning mahalliy aholisi bilan aloqa o'rnatishga muvaffaq bo'ldi. 1997 yilda siyosatchi qo'llab-quvvatlashni davom ettirgan farovonlik partiyasi Turkiyada taqiqlandi¹, natijada Erdo'g'an iste'foga chiqdi va keyinchalik Islomiy targ'ibot uchun 10 oyga ozodlikdan mahrum qilindi. To'g'ri, bo'lajak turk rahbari atigi to'rt oy qamoqda o'tirdi va 1999 yil iyul oyida muddatidan oldin ozod qilindi. Ozod qilinganidan keyin Rajab Toyyib siyosiy qarashlari va maqsadlarini o'zgartirmadi. U avvalgi adolat partiyasini tuzdi, unda u rais bo'ldi. 2002 yilda partiya parlamentda ko'proq o'rinlarni qo'lga kiritdi, bu esa uning asosida bir partiyali hukumat tuzish va boshqa siyosiy tashkilotlardan mustaqil ravishda mamlakatda islohotlar o'tkazish imkonini berdi.

2003 yil mart oyida Erdog'an Turkiyaning bosh vaziri etib tayinlandi, uning qo'lida o'sha paytda mamlakatdagi asosiy hokimiyat to'plangan edi. Uning asosiy yutuqlari pul islohoti, korrupsiyaga qarshi muvaffaqiyatli kurash, yangi elektr stansiyalari va ijtimoiy muassasalar qurish, mamlakatda demokratiyani mustahkamlash bo'ldi. Erdog'anning hukumat raisi lavozimidagi faoliyati "so'zsiz inqilob" sifatida tavsiflangan, chunki Yevropa Ittifoqida yangi bosh vazir siyosati Turkiyada so'z erkinligining buzilishiga olib kelganiga e'tibor qaratilishi boshlangan. Rejep Tayyip 2014 yil avgust oyigacha bosh vazir lavozimini egallagan, shundan so'ng Turkiyaning birinchi umumxalq saylovlarida mamlakat prezidenti lavozimiga nomzod bo'lish niyatini bildirgan, chunki ilgari Turkiya davlati rahbari xalq tomonidan emas, balki parlament tomonidan saylangan edi. U ularga ishonch bilan g'alaba qozondi va deyarli 52% ovoz to'pladi va mamlakatning birinchi xalq prezidenti bo'ldi. Prezidentlik lavozimidagi dastlabki kunlarda Rejep Tayyip diniy

¹ Қосимов К. Ҳозирги Туркия -Т.:2016. –Б..38

va milliy ozchiliklar muammolarini hal qilish, shuningdek, yaqin Sharq mintaqasining keskin vaziyatlarini hal qilish siyosatiga amal qilishini aytdi. Shu bilan birga, u xalqqa faqat ijtimoiy yarashuv tamoyilidan kelib chiqadigan yangi kelajakni va'da qildi. Turkiya prezidenti, shuningdek, mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilish, fuqarolarning siyosiy va ijtimoiy hayotini liberallashtirishga qaratilgan islohot siyosatini davom ettirdi. Uning islohotlari Evropa Ittifoqiga qo'shilishga qaratilgan edi, ammo 2015 yilda bir necha o'n yillar davomida muhokama qilingan ushbu keskin masala boshqacha yo'nalishga ega bo'ldi — Turkiya rahbariyati endi Erdog'an shaxsan e'lon qilgan mamlakat Evropa Ittifoqiga muhtojligiga amin emas edi. Rajab Toyyibning alohida yutug'i turk-rus munosabatlarini mustahkamlash edi. 2002 yildan beri ikki mamlakat o'rtasidagi tovar ayirboshlash hajmi qariyb 10 baravar oshdi² va Anqara va Moskva o'rtasida energetika, armiya va transport sohasida 17 ta kelishuv, shu jumladan sayyohlar uchun vizasiz rejim imzolandi. 2015 yilning kuzida Erdo'g'on Moskvaga tashrif buyurdi, u yerda Vladimir Putin va Falastin rahbari Mahmud Abbas bilan birgalikda Moskva sobor masjidining rekonstruksiya qilinganidan so'ng ochilish marosimida mehmon bo'ldi. Tadbirda Rossiya mintaqalari rahbarlari: Ramzan Qodirov, Rustam Minnixanov, Yunusbek Yevkurov, Ramazon Abdulatipov, shuningdek, poytaxt meri Sergey Sobyenin ham ishtirok etdilar. 2015 yil noyabr oyida Rossiya va Turkiya o'rtasidagi munosabatlar Suriya bilan chegarada Rossiyaning Su-24 bombardimonchi samolyoti urib tushirilganligi sababli keskin keskinlashdi³. Natijada, Rossiya rahbariyati Anqara bilan munosabatlarni tugatishni istisno qilmadi, chunki u amalga oshirilgan harakatlarni AQSh taqdimotidan rejalashtirilgan provokatsiya deb hisobladi. Ikki mamlakatning iqtisodiy va siyosiy hamkorligi sohasida begonalashuv yuz berdi. O'zaro munosabatlarni tiklash uchun Moskva Turkiyadan uchta shartni bajarishni talab qildi: rasmiy aybni tan olish, aksiya ishtirokchilarini jazolash, halok bo'lgan va jarohatlangan harbiylarning qarindoshlariga kompensatsiya to'lash. Turkiya rahbari hozircha faqat birinchi shartni bajardi. Vaqt o'tishi bilan ikki davlat o'rtasidagi munosabatlar avvalgi holatiga qaytdi. Turkiya hududida qo'shma iqtisodiy va energetika loyihalari amalga oshirilishda davom etdi, ulardan biri tranzit gaz quvuri qurilishi. 2016 yilda mamlakatni yana bir zarba kutdi: Turkiya harbiy bloki tomonidan davlat to'ntarishiga

² Н. Киреев. История Турции XX в. М., 2007. – В.23

³ Avatkov V. A, Ivanova N. A. Rossiya va Turkiya: mafkuralarga qarshi turish //Erkin fikr.-2012.-№ 9-10 (1635). 187-196-betlar

urinish qilindi. Erdo'g'on isyonni islomchilar yetakchisi Fethullah Gulenni tashkilotchi deb atadi. Prezidentning atrofida xavf-xatarga tezda javob berishdi, Marmaris kurortida dam olayotgan davlat rahbari tezda Istanbulga keldi.

Isyonni bostirish uchun ikki hafta kerak bo'ldi, 26 ming kishi hibsga olindi. Davlat to'ntarishidan so'ng Erdo'g'on o'lim jazosini qaytarish tashabbusi bilan chiqdi, bu esa Yevropa Ittifoqining g'azabini keltirib chiqardi: Yevropa Ittifoqi mamlakatlari bilan vizasiz rejim bekor qilindi. 2019 yil mart oyida Amerika rahbari Donald Tramp Quddusni Isroil poytaxti deb tan olganligi ma'lum bo'ldi, bu bilan musulmon dunyosi rozi bo'lmadi. Erdog'an bu harakatga AQSh tomonidan javob bera olmadi. Turkiya rahbari, bu holatda, Istanbul hududida joylashgan Muqaddas Sofiya soboriga masjid maqomini berishga majbur bo'lishini aytdi. U o'z niyatini 2020 yil iyul oyida amalga oshirdi. 1935 yildan muzey sifatida faoliyat ko'rsatgan Sofiya sobori Usmonli imperiyasi davridagi kabi masjidga aylandi. Ushbu harakatlar YUNESKO, Evropa Ittifoqi mamlakatlari va xristian cherkovlarining tanqidiga sabab bo'ldi. Prezident o'zining ichki siyosatida tutgan iqtisodiy yo'nalishidan mamnun. Erdog'anning harakatlari tufayli mahsulot eksporti 2021 yilda eng katta hajmga yetdi va pul ko'rsatkichida 221 milliard dollarni tashkil etdi. YaIMning o'sishi ham ta'sirchan emas va ikki raqamli ko'rsatkichlarga erishdi, Shuning uchun Tayyip o'z vatanini haqli ravishda "XXI asrning ko'tarilayotgan yulduzi" deb ataydi.

Mutaxassislarining fikriga ko'ra, Erdog'anning mamlakatdagi reytingi yaxshi tomonga o'zgarmaydigan iqtisodiy vaziyat tufayli pasayishni boshladi. Mahalliy valyuta kursi, lira, pastga tushdi, bu mamlakat rahbari sifatida siyosatchi uchun xavf tug'dirdi. Yordam Rossiyadan 2022-yil avgust oyida Vladimir Putin Turkiya prezidentiga tovarlarni import qilishda dollar hisobidan voz kechishni taklif qilganida keldi⁴. Bunday kelishuvga Davlat rahbarlari Sochida bo'lib o'tgan qo'shma yig'ilishda kelishdi. Shu bilan birga, Turkiya rahbari Qrimni xalqaro huquq normalari bo'yicha ukrainalik deb bilishini tasdiqladi. Yarim orolning qaytishi, deydi u, vaqt masalasidir. Bir oy o'tgach, Aleksandr Vuchich bilan uchrashuvda Erdog'an G'arb siyosatini qoraladi, uni Ukraina qo'shinlariga qurol yetkazib berish orqali "tomonlarni qo'zg'atish" deb atadi. Qozog'iston rahbari Qosim-Jomart Tokayev bilan muzokaralarda Rejep Tayyip davlat suvereniteti va mustaqilligini qo'llab-quvvatlayotganini tasdiqladi. U mamlakatni birodarlik deb atadi va "abadiy" hamkorlikka umid bildirdi. Turkiya 2022-yilda Rossiya va Ukraina o'rtasida yuzaga

⁴ Avatkov V. A, Ivanova N. A. Rossiya va Turkiya: mafkuralarga qarshi turish //Erkin fikr. -2012.-№ 9-10 (1635). 187-196-betlar

kelgan harbiy mojarodan chetda qola olmadi⁵. Erdog'an ikki qo'shning munosabatlarini tartibga solishga yordam beradigan Tinchlikparvarning o'rnini egalladi. Ushbu pozitsiya unga ichki reytingda ball qo'shadi. Shunday qilib, Rejep Tayyip don bitimining kafolati bo'ldi, bu Rossiyaning Ukraina harbiy manevrlar uchun dengiz koridorlaridan foydalanishi haqidagi qo'rquvi tufayli deyarli barbod bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Avatkov V. A, Kochkin M. V. " Ichki va ichki inqirozning asosiy yo'nalishlari Turkiya Respublikasining tashqi siyosati " / / MGIMO universiteti xabarnomasi 2 (47)(2016).
2. Avatkov V. A, Ivanova N. A. Rossiya va Turkiya: mafkuralarga qarshi turish //Erkin fikr.-2012.-№ 9-10 (1635).
3. Drujilovskiy S. B., Avatkov V. A. Turkiyaning tashqi siyosiy mafkuralari // Kuzatuvchi. — 2013. — №6(281).
4. Mosloyev A. T. zamonaviy sharoitda Rossiya va Turkiya o'rtasidagi hamkorlik koordinatalari// Turkiya: ichki siyosatdagi yangi voqeliklar va mintaqaviy ishtirok geosiyosiy jarayonlar (xalqaro konferentsiya materiallari, Moskva, 2014 yil.

⁵. Drujilovskiy S. B., Avatkov V. A. Turkiyaning tashqi siyosiy mafkuralari // Kuzatuvchi. — 2013. — №6(281). – B. 73–89.